

משפחת אלדאודי וה"מאורעות" בחיפה

ד"ר ישראל בן דור *

עליית מעמדה של חיפה

בין היתר על הימים הראשונים של בית הספר, על ראשיתה של מלחמת העולם הראשונה בחיפה ועל הנס שארע למשפחה במאורעות 1929 (ראה פירוט בהמשך).

הזכרונות שכתב סבי כוללים מידע רב ומעניין על חיפה במחצית הראשונה של המאה העשרים. הקשרים בין משפחת אלדאודי לקהילה היהודית בחיפה היו אמיצים. ה"חכם באשי" מכלוף אלדאודי התמנה לתפקידו עקב בקשתם של היהודים בכמה ערים בצפון הארץ ובהם גם הקהילה היהודית בחיפה (בנוסף ליהודים בעכו, צפת וטבריה). במסגרת תפקידו, טיפל בענייניהם של היהודים מחיפה ובין היתר בפרשה סבוכה במיוחד שאירעה בראשית כהונתו (1890) כאשר שתי בנות מחיפה באו לביתו של המופתי בעכו וביקשו להתאסלם. ה"חכם באשי" הצליח לטפל בבעיה זו ושתי הבנות חזרו מכוונתן להתאסלם (סקלי, 2003). מן הזיכרונות שכתב סבי מתברר כיצד גברה והלכה חשיבותה של חיפה בחייו, עד שלמעשה, ערב מלחמת העולם הראשונה ועם תחילת עבודתו בבית הספר ה"ריאלי" בראשית הקמתו (1913), העתיק אליה את מגוריו מצפת. בנוסף לכך, מכיוון שהרבה במסעות למצרים ולארצות נוספות, הייתה חיפה הנמל שממנו הפליג, כבר משנות השמונים של המאה ה-19: למרסיי בצרפת וממנה לצפון-אפריקה (אלג'יר ומוגדור) ולפריז וליעדים נוספים באירופה; לצידון ולביירות שבלבנון; לאלכסנדריה ומשם לקהיר ובחזרה לחיפה-דרך פורט סעיד. בשנת 1928 יצא למסע לביירות ומשם ברכבת לדמשק ולח'לב ומביירות חזר לחיפה באוטובוס.

מאמצע המאה ה-19 ובשלהי השלטון העות'מאני, איבדה עכו מחשיבותה ואילו כוכבה של חיפה דרך ואוכלוסייתה גדלה מאוד. בשנת 1914 מנתה האוכלוסייה בעיר כ-23 אלף נפש, מהם כ-3,000 יהודים והשאר מחציתם נוצרים ומחציתם מוסלמים. רוב היהודים היו בני העדה הספרדית והם היגרו אל העיר מתורכיה, צפון אפריקה וסוריה. משפחתה של אמי, משפחת אלדאודי, שעלתה לארץ ממראקש שבמרקו בשנת 1837, בנתה בית גדול בצפת. לימים, כאשר בשנת 1889, מונה אחד מבניה, מכלוף אלדאודי (הסבא רבא שלי), ל"חכם באשי", הוא העתיק את מגוריו לעכו, שהייתה מקום מושבו של הפאשה (ראה להלן). אולם כוחה העולה של חיפה וההזדמנויות החדשות שפתחה בפני בני המשפחה, משכו אותה לשם. סבי, שלום אלדאודי (1870-1952), מונה למורה לערבית בבית הספר ה"ריאלי" ושימש בתפקיד זה בשנותיו הראשונות של המוסד (עד 1916). בזיכרונותיו רחבי היריעה (התועה בסבך החיים - ראה רשימה ביבליוגרפית), סיפר בפירוט

* ד"ר ישראל בן דור הוא היסטוריון, עוסק במחקר, עריכה והוראת היסטוריה ומזרחנות. עד עתה פרסם כמה ספרים בהיסטוריה של העם היהודי וארץ ישראל ועשרות מאמרים. בשנת 2012 הוציא לאור את הספר "אי יהודי בים הערבי", העוסק ביחסו ובעמדותיו של הצד היהודי בסכסוך אל הערבים בשנים 1947-1956. מידע נוסף זמין באתר: <http://israelbendor.wix.com/usefull-history>

משמתי בבית הספר ה"ריאלי"

שנים, קיבל אברהם רומאנו את התואר "יקיר העיר חיפה והיישוב" מידיו של ראש העיר אבא חושי.

התחדשות השפה העברית הייתה קרובה לליבו של מכלוף אלדאודי. לכן עודד את בנו שלום לתרגם את "אהבת ציון" של אברהם מאפו לערבית. בשנת 1899, כאשר בנו הוציא לאור בקהיר את חלקו הראשון של תרגום הספר לערבית קלאסית, כתב בהמלצה בפתח הספר שהספר רצוף אהבה לארץ-ישראל. גדולי ישראל כתבו בשפות שונות (ובכללן בערבית) והתרגום אמור לקרב את

היהודים בארצות דוברות הערבית אל השפה העברית המתחדשת. שלום אלדאודי הוא הראשון שתרגם רומאן בשפה העברית השבה לתחייה לערבית קלאסית ולתרגום חשיבות מיוחדת מכיוון שמדובר ברומאן הראשון שנכתב בעברית בעת החדשה. התרגום יצא לאור בקהיר. החלק הראשון התפרסם בשנת 1899 (כאמור לעיל) ובשנים 1921-1922 יצא לאור התרגום המלא, בשני חלקים.

בית הספר העברי הראשון, "אבטליה", הוקם בחיפה בשנת 1907 על ידי פנחס כהן ואליו הצטרפה מרים רפאלקס, שהייתה לאשתו. בשנת 1911, כאשר בית הספר מנה כבר כמה עשרות תלמידים, הועבר לרשותה של חברת "עזרה". בעקבות "מלחמת השפות" עבר בית הספר עם מוריו ותלמידיו לבית הספר ה"ריאלי"

העברי שנוסד באותה שנה. ד"ר ארתור בירם ערך תכנית לימודים לפרטיה ושיבץ בבית הספר תלמידים ומורים מבית הספר "עזרה" שנסגר עקב "מלחמת השפות" וניצחונם של המצדדים בשפה העברית. ראשיתו של בית הספר ה"ריאלי", על פי זיכרונותיו של תלמידו, אברהם כלפון, הייתה במבנה גדול בן שתי קומות, שסביבו חצר גדולה ובה עצים ובאר, שנשכר ברוחב סטנטון (כיום שיבת ציון). בית הספר נחנך בחג החנוכה 1913 באירוע מרשים והוא כלל 11 כיתות ובהן למדו למעלה ממאה תלמידים. המבנה הראשון של בית הספר ה"ריאלי" בהדר נבנה בשנת 1913 על ידי האדריכל אלכסנדר ברוואלד, שהקים את המבנה הראשון של הטכניון. אולם המבנה (הנקרא היום "בית שפירא") החל לשמש את בית הספר רק בראשית

בשנת 1913 התקבל שלום אלדאודי כמורה לערבית בבית הספר ה"ריאלי" העברי בחיפה והוא עזב את צפת ובא לגור בחיפה עם אמו, רחל (לבית עבו). היא התאלמנה בשנת 1909, כאשר נפטר אביו, ה"חכם באשי" מכלוף אלדאודי (1825-1909). מכלוף אלדאודי נולד במראקש בשנת 1825. בשנת 1837 עלה ארצה עם משפחתו, המיוחסת לזרע דוד המלך. המשפחה התיישבה בצפת.

בגיל 18 הוסמך מכלוף לרבנות ובאותה שנה נשא לאישה את רחל עבו, בתו של הרב מרדכי עבו, אשר דודה (אחי אביה) היה שמואל עבו, הסוכן הקונסולארי של צרפת בצפת. משפחת עבו עלתה מאלג'יר בשנת 1817. שלושה דורות מבני המשפחה שימשו כסוכנים קונסולאריים של צרפת בגליל, הנהיגו את הקהילה הספרדית בצפת ועסקו ברכש קרקעות ובהתיישבות. הרב שמואל עבו רכש את חלקת הקבר של ר' שמעון בר יוחאי במירון והקים שם את בית הכנסת הקיים עד היום. כאות הוקרה על מעשה זה, הוענק לו ספר תורה על ידי הקהילה היהודית בצפת ומדי שנה, מ-1833 ואילך, מובל ספר התורה מבית עבו – שבקרבנו נמצא ביתה של משפחת אלדאודי בצפת – לבית הכנסת של הרשב"י במירון.

מנישואיו של מכלוף לרחל עבו נולדו שלושת ילדיהם: אסתר (הבכורה), שלום (כותב הזיכרונות) ונעמי (שהיגרה לארגנטינה בשנת 1912). פעמים אחדות יצא מכלוף אלדאודי כשליח דרבנן לאסוף תרומות למען היהודים בצפת. במסעותיו הגיע בין היתר לפרס, אפגניסטן, מצרים וצפון אפריקה. בשנת 1891 התמנה ל"חכם באשי" בעכו ובמסגרת תפקידו טיפל בענייני היהודים בעכו, חיפה, טבריה וצפת. מכלוף אלדאודי היה כפוף ל"ראשון לציון" יעקב שאול אלישר ושאלות ותשובות שכתב התפרסמו בספרו של יעקב שאול אלישר: "ישא איש" (1896). נושא בליו זמי שהלך לפניו ושימש כשומר ראשו ("קוואס") במשך כעשרים שנה, היה אברהם רומאנו, שנולד בעכו ועבר עם הזמן לחיפה. בשנת 1953, במלאת לו מאה

הצרפתית "ז'אן ד'ארק" שירתה על בית הקונסול הגרמני, שנהרס כליל. ככל הנראה, מדובר בפעולת גמול צרפתית על הרס הצלב והמצבה שניצבה ברחבת הגן שבכניסה למנזר הברמליטי בסטלה מאריס וחילול הקבר מתחתיה בידי הצבא העות'מאני במאי 1915. בקבר נקברו עצמות החיילים של נפוליאון, שנרצחו על ידי התורכים בשנת 1799. שם האונייה היה 'ארנסט רנאן'. השלטונות בחיפה קיבלו הודעה לפני ההפגזה והקונסול הגרמני ומשפחתו נמלטו ללא פגע.

אחר כך באו אוניות אחרות וכך נפגע מצבור הדלק של העיר ועלה באש. התורכים חששו מריגול ולכן הורו לסגור את וילונות הבתים. נתינים עות'מאניים, ובהם גם שלום, נדרשו להתגייס לצבא התורכי. רבים ברחו מחיפה באניות. שלום עזר לאחרים להימלט אך הוא החליט להישאר בארץ, למען אשתו הצעירה ואימו הזקנה. אחר כך נדרש להתגייס בעצמו ובקושי רב, בסיוע בית הספר ה"ריאלי", הצליח לגייס את הכופר הנדרש, שהעניק לו פטור זמני בלבד. ב-1916 נאלץ להתפטר מבית הספר ה"ריאלי" ולברוח לאזור רמת הגולן של היום, שהיה באותה עת אזור ספר בין מחוזות (וילאית) תורכיים (דמשק וביירות). עד תום המלחמה נדד באזור רמת הגולן, בורח ומתחבא, ורק לאחר שהתורכים הובסו, חזר לביתו בחיפה. לאחר המלחמה יצא שלום לחפש את פרנסתו בקהיר. אחר כך חזר לחיפה והתגורר בה עד מותו בשנת 1953. בשנותיו האחרונות כתב את ספר הזיכרונות ("התועה בסבך החיים", ראו ברשימת המקורות) תוך הסתמכות על פנקסים שבהם נהג לרשום במשך השנים את הוצאותיו.

"משמרת בבית הספר ה"ריאלי" (מתוך ספר הזכרונות)

"נפגשתי (בטבריה) עם בן עירנו בצפת, ידיד לי, הצעיר אדון יוסף ממן שהיה מורה לעברית בבית הספר הכי"ח (=כל ישראל חברים) בצפת. הוא השמיעני חדשה אחרת שנפתח בית הספר גבוה לנערים בחיפה בשם בית הספר ה"ריאלי" העברי במדרגת "ליציאום" (בית ספר תיכון) וההנהלה מבקשת מורה יהודי מומחה לשפה הערבית. הוא ספר לי כי בקשו אותו אם יוכל לשמש בבית הספר כמורה ראשי לשפה הערבית וענה להם כי איננו בקיא בשפה הערבית כל כך, והוא רשם להם את שמי כמורה מומחה.
...קבלתי מכתב שעלי לבוא תכף לחיפה

שנות ה-20.

ד"ר בירם למד את השפה הערבית הספרותית לפני עלותו ארצה, אולם הוא לא הבין את הערבית המדוברת ושלוש בירם נעתר לבקשתו של שלום לגור באופן זמני בבניין שנועד לשמש כפנימייה עבור תלמידים מחו"ל. בניין זה נמצא בקרבת בית הספר בהדר והוא נקרא "בניין וולפסון" על שם דוד וולפסון, נשיא ההסתדרות הציונית.

ב-15 בדצמבר 1914 נישא שלום אלדאודי לבת חיפה, רחל לולו (1894-1986), בת מימון לולו וכוכבה (ניז'מי, לבית ברדוגו). בחתונה נכחו ד"ר בירם ומורי בית הספר. משפחת לולו, שמוצאה מהעיר מכנס שבמרוקו, הייתה מן המשפחות שעלו לארץ מצפון-אפריקה במחצית הראשונה של המאה ה-19 והתיישבו בחיפה. משפחה זו הייתה קשורה בין היתר למשפחות אבוטבול וברדוגו. סבתי, רחל לבית לולו, נולדה בחיפה, בחארת אל-יהוד. משפחת לולו נודעה כמשפחה אמידה שעסקה במסחר בטקסטיל והייתה מעורבת בענייני הקהילה והעיר. אליהו לולו (הברמלי), אחד מבניה, היה מחנך, פעיל ציבור וחבר כנסת מטעם מפא"י בשנים הראשונות לקום המדינה. בת אחרת למשפחה, פרידה לולו, הייתה אחראית על משק הבית של תחנת הניסיונות של אהרון אהרונסון, פעלה במסגרת הארגון ניל"י, נאסרה על ידי התורכים ועונתה על ידם. לאחר המלחמה הייתה העדה הראשית במשפט שנערך נגד הרופא התורכי שענינה את חברי הרשת (ראו בן דור, "פרידה לולו" ברשימת המקורות). לבני הזוג שלום ורחל נולדו חמישה ילדים: מרדכי, אמה, אבישי, מרים (אמי) ומכלוף.

יהודי חיפה במלה"ע הראשונה

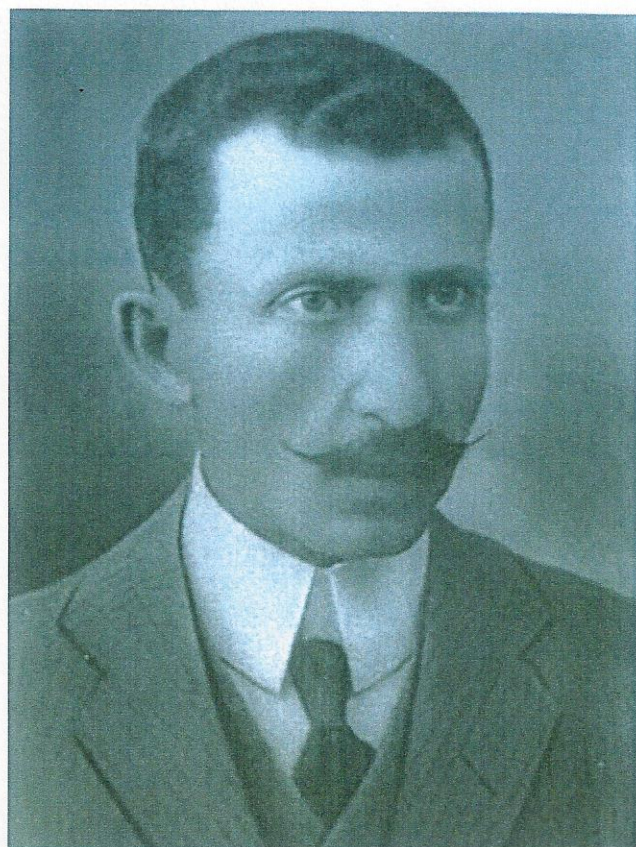
בתחילת נובמבר 1914 הצטרפה האימפריה העות'מאנית למלחמה, לצידן של גרמניה ואוסטרו-הונגריה ונגד רוסיה, בריטניה וצרפת. ד"ר ארתור בירם גוייס לצבא הגרמני והוצב במחלקת המודיעין במפקדה הגרמנית הראשית בדמשק, ששימשה את הכוחות הגרמניים שסייעו לצבא העות'מאני. ד"ר יוסף עזריהו (אזרקובסקי) מילא את מקומו.

היהודים בחיפה סבלו מאוד מתלאות המלחמה ומרדיפות השלטון התורכי. להקות הארבה החשיכו את אור השמש באמצע היום והתורכים חייבו כל תושב בעיר לאסוף מכסה של ארבה. אוניות מלחמה הגיעו לנמל והפגיזו את העיר. האונייה הראשונה, כך מסופר בזיכרונות, הייתה האונייה

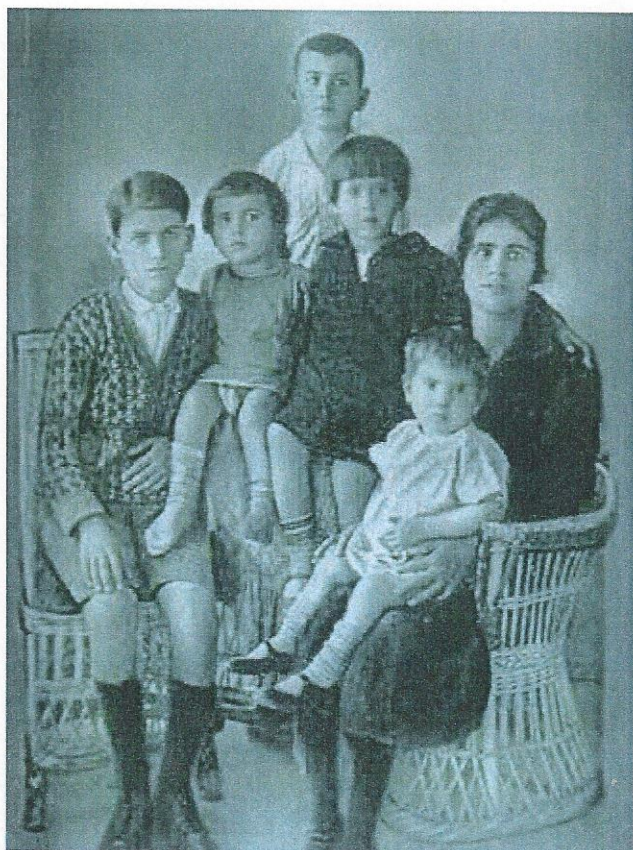

להתראות עם הד"ר (ארתור) בירם מנהל בית הספר ה"ריאלי". נסעתי תכף לחיפה והגעתי בערב בשעה 6.00... שכרתי עגלה למושבה הגרמנית. שמתי בה את מזוודתי והנהג הובילני לבית הד"ר... מצאתי את הד"ר בבית, הוא שאלני על דרגת ההשכלה שלי, ועל התעודות בהוראה... לאור הבקר קמתי ממיטתי התפללתי שחרית, ואחרי שעה אחת בא אלי משרת בית-הספר (הראלי) ואמר לי שהד"ר (בירם) חפץ שאבקר אותו. הד"ר בישר כי באספה שהתקיימה יום קודם הוחלט לקבלני מעכשיו להורות בבית-הספר, ויש לי רשות להיות חפשי שני ימים להסתדר בביתי. ענית לי בתודה ואמרתי כי אני מסודר והנני מוכן מהיום הזה להתחיל בעבודה. כך באותו יום שהיה 13 לחודש סיוון תרע"ד (18 יוני 1913) נכנסתי לבית-הספר ואת המורה לערבית שקדמני, פיטרו. כך זכיתי במשרת מורה לערבית בבית-ספר גבוה כזה ורכשתי בתוך הזמן הוקרת המורים והתלמידים, וכמו כן המנהל הד"ר בירם שקבע לי שעות אחדות בשבוע לבקרהו בערב בביתו שבמושבה הגרמנית להורות את השפה הערבית המדוברת בפי המון העם הערבי. הד"ר למד את השפה הערבית הספרותית מכבר בבית ספר גבוה באירופה, אלא כשבא לארץ ישראל לא יכול הבין את השפה המדוברת.

... טקס הנישואין (= עם רחל אלדאודי) סודר על ידי הרב דמתא הרה"ג טדרוס בבית הורי הכלה ב-27 לחודש כסלו תרע"ה (15 דצמבר 1914) בנוכחות חברי המורים ובראשם כבוד מנהל בי"ס הד"ר בירם ועוד מוזמנים אחרים... בינתיים הצטרפה טורקיה עם גרמניה למלחמה נגד מלכי הברית ויתחילו ימים רעים לבוא עלינו בארץ מכל עברים במכות שונות. בראשונה מכת הארבה שעלה על כל הארץ ויכס את שמי ארצנו. יום אחד בהיותנו בבית-הספר עם התלמידים, האפיל היום מרוב רובי רבבות הארבה שנפוץ על פני הים והיבשת. יצאו המורים ואני בתוכם ועמדנו על הגזזטרה של בית הספר ונראה כי חשך היום בעצם זהרו ולא נראה הים כלל. אז אמר לנו האדון (יוסף) אזרקובסקי, ממלא מקום המנהל שנסע לחו"ל בתחילת המלחמה: "לא גוזמה היא הכתובה בתורה באומרה "ויעל הארבה ויכס את עין כל הארץ", הנה אנו רואים היום כי נכון הדבר".

"המנהל הד"ר בירם קבע לי שעות אחדות בשבוע להורות את השפה הערבית המדוברת" שלום אלדאודי הצעיר

רחל אלדאודי וחמשת הילדים מרדכי, אמה, אבישי, מרים ומלך

ממכתב שקיבל מרחל אשתו, נודע לו כיצד בדרך נס נצלה משפחתו מהשתוללות הערבים בארד' אליהוד. הנשים והילדים מצאו מחסה בבית הספר ה"ריאלי" והבריטים שמרו על המקום. אמנם בד בבד עם התגברות האלימות, היו מקרים רבים שבהם הצילו משפחות ערביות את שכניהן היהודים. אמי סיפרה על מקרה נוסף, בשנת 1936, שבו הצילה משפחה ערבית את משפחתה ונתנה לה מחסה בביתה למשך כמה ימים, עד שניתן היה לצאת ולעבור לביתם של קרובים בהדר הכרמל.

ראשיתה של שכונת ארד' אל יהוד (אדמת היהודים) בשנת 1891. יהודים ספרדים, מהמשפחות היהודיות שהתגוררו בתוך החומות, קנו מידידו של אחד מעשירי חיפה, המוסלמי מוחמד טאהא, שישים דונמים משפת ואדי רושמייה - מערבה. האגודה נקראה "הדר הכרמל" וכך גם השכונה, אך היא נודעה בכינוי "ארד' אליהוד". היתה זו השכונה היהודית הראשונה שהוקמה מחוץ לחומות חיפה (בין הרחובות יהודה הלוי - שהיה הרחוב הראשי לרחוב אבן גבירול ובין רחוב ביל"ו לרחוב הירמוך כיום). על

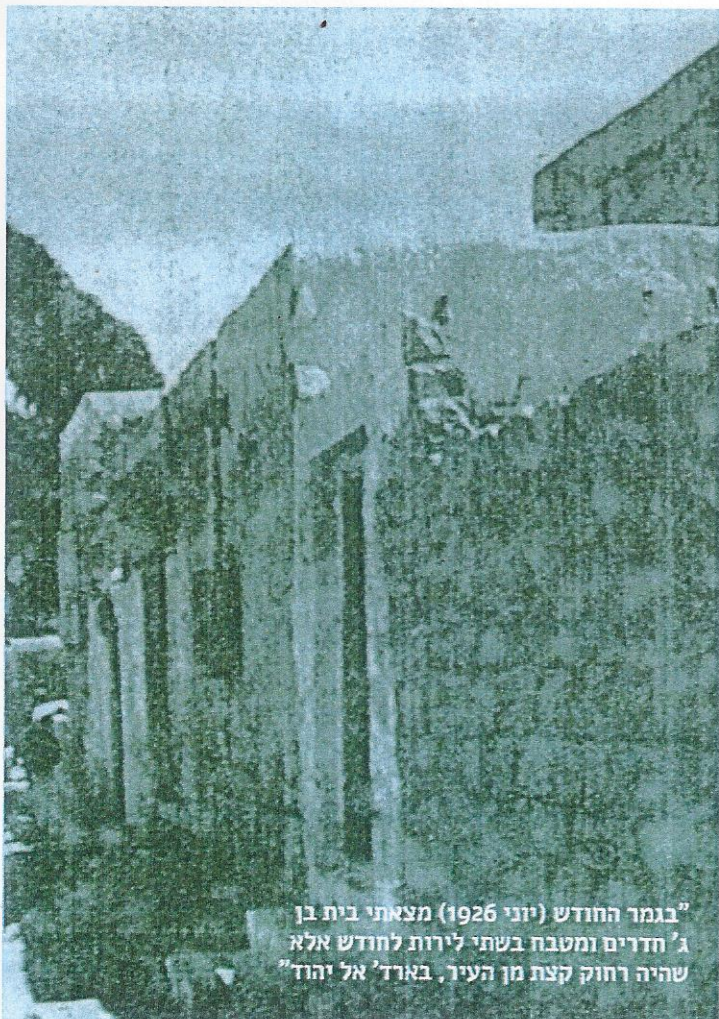
הממשלה הטילה חובה על כל אחד מתושבי חיפה לאסוף ארבה במשקל כך וכך, ולהביאו למקום שהתוותה בכדי להמיתו ולקוברו. ואת אשר אינו יכול בעצמו למלא את החוב הנ"ל הוכרח לשכור פועל במקומו. כך אני שכרתי אחד במקומי לימים אחדים. עוד לא חלפה מכת הארבה והתחילו לבוא לחופי הארץ אניות מלחמה של האויב. אניה ראשונה שבאה לחיפה הייתה האניה הצרפתית "ז'אן ד'ארק" שירתה כדורים על בית הקונסול הגרמני. אחריה באו אחרות וירו כדורים על חביות הנפט הגדולות של הממשלה, ותעל להבתן השמיימה ותמשכנה ימים ולילות עד שכלה הנפט האצור שבתוכן. הממשלה הציקה את התושבים שהם נתיני ממשלות האויב ותפקוד עליהם לעזוב תכף את הארץ או להתעתמן. גם את הנשים וילדיהן שהם נתיני האויב, שאין להם בעלים או שבעליהם בחו"ל היה עליהם לצאת מארץ טורקיה. כך נסעו הרבה אנשים שהפליגו באניות. מי לארץ מצרים ומי לצרפת ולאנגליה ונמלטו. כמו כן הרבה אנשים שהיו נתיני הממשלה העות'מאנית ברחו לחו"ל באותו מצב של תהו ובהו. אני שעזרתי למכרים שלי להימלט ולעזוב את הארץ היה ביכולתי להפליג באניה האחרונה מצריימה לפני סגירת הנמל. הייתי על סיפון האניה בלוויית אנשים ממכרי, ברם לא נראה בעיני הדבר מתאים להימלט מן הארץ באשר אני קשור באשה צעירה ובאם זקנה, ועל מי אפקיד את אימא ומי יטפל בה? כך ראיתי שאי אפשר לעשות דבר ואחזור בסירה לעיר...אני נחשבתי לנתין עות'מאני היות שאבא ז"ל היה חכם באשי לעכו וחיפה מטעם הממלכה העות'מאנית. בכל זאת לא חשתי במועד הנכון לפטור את עצמי מחובת הגיוס בדרכים אחרות".

(אלדאודי, התועה בסבך החיים,

עמ' 353-366 בקיצורים)

הנס של משפחת אלדאודי

בזכרונותיו של סבי, שלום אלדאודי, נכלל גם תיאור הצלתה של משפחת אמי בשכונת ארד' אליהוד בחיפה, מעין נס, שאירע לה במאורעות. ובין הניצולים הייתה אמי תבל"א, שהייתה בזמן המאורעות בת שלוש. בעת החרפת המצב הביטחוני בארץ, שהה סבי בירושלים, באחד מחיפושיו המתמידים אחר פרנסה.

"בגמר החודש (יוני 1926) מצאתי בית בן ג' חדרים ומטבח בשתי לירות לחודש אלא שהיה רחוק קצת מן העיר. בארד' אל יהוד"

חד-קומתיים בשני רחובות ראשיים ולידם גינות ועצי פרי, וכן מוסדות ציבור ובהם תלמוד תורה, בית כנסת ובית מרחץ. אולם השכונה נותרה מבודדת ומרוחקת ומצבם הכלכלי של תושביה היה ירוד. מן הזיכרונות של שלום אלדאודי עולה כי במלחמת העולם הראשונה ובשנות העשרים השכונה נחשבה לשכונה מרוחקת מן העיר, שכר הדירה בה היה זול ותמיד ניתן היה למצוא בתים לשכירות. בגלל המרחק, כאשר נאלץ לגור שם, קיפח את פרנסתו ותלמידים שלמדו אצלו ערבית ועברית - חדלו מלבוא.

בעקבות מאורעות 1929 נטשו אותה רוב תושביה וערבים החלו להתיישב בה. בשנות "המרד הערבי" (1936 - 1939) כמעט וננטשה השכונה מיהודים לחלוטין. לאחר שהושגה רגיעה, חזרו חלק מהיהודים להתגורר בשכונה ומאז היו היהודים למיעוט במקום (גורן, חיפה הערבית בתש"ח, 2006, עמ' 16-17). תושבי השכונות המערבות והשכונות היהודיות בעיר התחתית (חארת אל-יהוד, ארד' אליהוד ותל-עמל), שעזבו את בתיהם מ-1929 ואילך, בנו את רחוב השומר. מן הזיכרונות עולה שמשפחת אלדאודי וקרובי משפחה התגוררו בשכונה בשנות העשרים. אשתו וילדיו של שלום ניצלו בנס מהמהומות בחיפה ב-1929 (ראה להלן) ואחר כך, כנראה באמצע שנות השלושים, עברה המשפחה לרחוב השומר. בזיכרונות שסיפרה אמי מרים תבל"א, תוארו חייהם ברחוב "השומר" ומקרה נוסף שבו נצלה המשפחה בנס בשנת 1936. מאורעות 1929 היו לקו פרשת מים חשוב בהרס החיים המשותפים בין יהודים לערבים בחיפה. כתב בעניין זה צדוק אשל:

"עד למאורעות תרפ"ט התגוררו בשכונות חארת אליהוד וארד' אליהוד - יהודים וערבים זה ליד זה. היהודים - רובם ככולם מבני עדות המזרח - היו מעורבים בין הערבים, התלבשו כמותם, נהנו מאותם מאכלים, שותפים לשמחות ולאבל. ידעו לדבר ערבית והשתמשו בה בבית ובחוץ. רבים ביניהם חיו את חייהם במשפחה המורחבת, ה"חמולה", כמנהגם בערביי העיר. רק מעטים היו

חותמה של החברה מתנוססת מערת אליהו ויש בכך כדי להעיד על חשיבות המקום עבור היהודים בעיר, שערכו מדי שנה (בשבת נחמו בחדש אב) אירוע ובו עלו בהמון אל המערה. לאירוע זה נהגו להגיע אורחים ממקומות אחרים. במציאות החיים, התייחד השם "הדר הכרמל" לשכונה שקמה במקום אחר, במעלה ההר, בשנת 1922. ארד' אל יהוד הייתה מרוחקת מהשער המזרחי כשעת הליכה והשטח בינה לבין העיר היה ריק למדי. נבנו בתים

דבר, 3 בספטמבר 1929

המאורעות בחיפה

מה קדם למאורעות חיפה

ההכחה נגד היהודים שהתנהלה במשך השבועות האחרונים בקרב המוסלמים בארץ לא נתנה כמשך זמן יב פרי ניכר בחיפה. עד יום נ' 23 באוגוסט לא ניכר זיהו בנלוי כל צדווי זרעה רוחמו היהודים ימלום. ביום ו' בבר כ-7 בבוקר נתקבלו ידועות והערכים והביאם להררי-הכרמל. הדימוסרליות יבכל חלפי העיר. הוצפת הכתנפלים עברה כל גבול. הם תפזר את העיר הסתה גלנכו להתנפל גם על בית המשטרה אכל מוזרו כמקלות לה העיר דע, כי ביום העל ידי שוטרים. דס אז ניתנה כפעם הראשונה הרשות לקרי רצ אנודות הנוער לירות. קבוצות ערבים סזוינות בנשק קר והם תקפו את בית האו ה. פנתה להאובלסוין היהודים סער רחוב נצרת וארד-אליהוד, שאות אנ של המסומי. ניסרכו מסחרי, רחוב יפו ורחוב ההר. בשלשת המסומות הספר ו חמושל ה' כק האחרונים נהדמו. התוקפים על ידי היהודים עצמם. מירות סזו העלול להתהח כארד-אליהוד ורחוב נצרת התנפלו על משפחות כור- הדים נרו את פני הרעה. דות ועל העוכרים ברהוכות. במסומות אלה היו שוטרים נאסרו כס סות ולחוק את ידי המשטרה. חמושל הרניע אותה שכי- נח עצמית ובהחוקת ני חיפה לא יקרה כלום והם יכולים להיות שקטים. נוח שנאסרו במסום עב אה על פי כן נתקבצו כמסו"ש כנפיות ערבים ונאסרה ההליכה ברחוב

יחסי, ונפתחו הדרכים ובתי הדואר, ערכתי מכתב לאשתי בחיפה, להודיעני בקצרה מה שלומה ושלום הילדים כי אני במטורף ממש בחרדה עליהם ועומד לחזור בעוד ג' ימים הביתה. קבלתי תיכף מענה מאתה המגיד כי היא והילדים כולם ניצלו בנס. בחיפה לא קרו אסונות ורציחות כביתר הערים, רק מספר נפצעו. (למעשה, שישה יהודים נהרגו ועשרות נפצעו. אלפי יהודים הפכו לפליטים) זאת הודות לספינת מלחמה אנגלית (מדובר באנייה "ברהם") שהגיעה לחיפה במועד הנכון, והצבא שהיה בתוכה ירד לעיר ויגן על היהודים. אמנם הנשים והטף הסתופפו כולם בחדרי בית הספר ה"ריאלי" (מול בניין הטכניון הישן). והצבא הגן על בית הספר מפלישת הפורעים כל שבוע המהומות בארץ. אשתי המשיכה לכתוב וספרה כי הילדים היו בסכנה, וכך כתבה:

הילדים שלנו היו בסכנה היות ביום שקרו ההפגנות בירושלים ובערים אחרות, הייתה הפגנה אצלנו בעיר, ואני היושבת בבית אחי בארד' אל יהוד, רחוק מן העיר, לא שמעתי מזה מאומה ממה שהתרחש בעיר. אמרתי לנער שלנו מרדכי (הבן הבכור), קח חביבי את אחיך אבישי ושתי אחיותיך הקטנות (אמה ומרים, אמי) לטייל קצת החוצה. השעה הייתה 3 אחה"צ. הנער יצא מן הבית עם אחיו.

אחרי חצי שעה שמעתי קולות וצריחות בחוץ. והתינוק מכלוף היה על ידי, כי לא יכולתי לשלוח אותו עם אחיו באשר עוד אינו יכול ללכת על רגליו. כך נשאתיו בידי ואצא חוץ. פסעתי פסיעות אחדות ואראה המון ערבי בא מן העיר וצועק ומפגין, ולפניהם מכוניות אחדות רצות. מכונית אחת שעברה על צדי במרוץ, הספיק האחד שהיה בתוכה להצליף על גבי בשוט שהיה בידו, הצלפה אחת. אני רצתי ואצעק: "אוי מה קרה לילדי?" והנה דלת אחת נפתחה לפני ויד אישה אחת סחבה אותי פנימה ותסגור תיכף את הדלת. אמרתי לה: "הניחי אותי לצאת לחפש על ילדי, אוי, אוי לי. אביהם ימית אותי!" אמרה לי: "אל תהיי משוגעת, איך תצאי בפני ההמון הפרוע הזה. הם יקרעוך לגזרים. בטחי באלוהים כי הוא ברחמיו יגן עליהם".

אחרי עבור ההפגנה כחצי שעה, נודע לי שילדינו נצלו בעזרת האל על ידי אחותי הגדולה, שהכניסתם בביתה בעוד מועד. אילו נשארו בחוץ ועברה ההפגנה על פניהם, בלי ספק שהיו מרמס

מודעים לצורך לקיים ארגון הגנה שיבטיח את הקיום ויעמוד בשעת מבחן. רובם טענו כי אין להם צורך ב"הגנה" וכי אין חשש לביטחונם.

באו ימי אוגוסט 1929 ושכניהם קמו עליהם להרוס ולבזבז בז ואל צווארם שלחו מאכלת. קשה הייתה ההתפכחות. הערבים העלו באש צריפי מגורים של יהודים עניים, שרפו מצבורי עצים, רוקנו חנויות סדקית עלובות ורצחו עוברים ושבים חסרי מגן. קמו תושבי השכונות המעורבות וברחו להדר הכרמל, החיה בחסות ה"הגנה". משנסתיימו המאורעות סירבו לחזור לארד' אליהוד וביקשו להשתכן בין יהודים. כך קם ונבנה רחוב השומר" (אשל, מערכות ה"הגנה" בחיפה, עמ' 83)

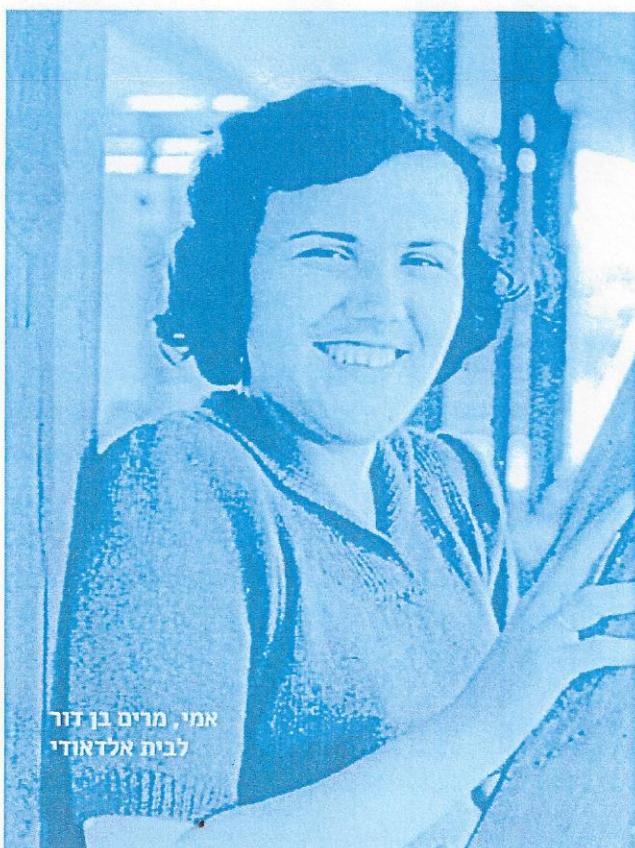
"נס גדול" (מתוך ספר הזכרונות)

"בגמר החודש (יוני 1926) מצאתי בית בן ג' חדרים ומטבח בשתי לירות לחודש אלא שהיה רחוק קצת מן העיר, בארד' אל יהוד. עברנו בו בתקווה שמא יחזרו אלי אותם האנשים שהייתי נותן להם שעורים, אך תקוותנו נשארה מעל. באשר הבית רחוק מן העיר וחסר אור. ישבנו בו רק חודש ועברנו לבית אחר ב"אדמת היהודים". במקום ההוא, ארד' אל יהוד, היו מצויים בתים להשכיר תמיד ובשכירות זולה. בבית זה השגתי שלושה תלמידים חדשים שהיו מכתמים רגליהם לבוא מן העיר אל הבית, ומוכן מאליז שההכנסה שלי הייתה זעומה.

"מחוסר עבודה נסתמו בפני כל האמצעים בכדי להשיג מזונותינו היומיומיים. שלחתי מכתב להסתדרות המורים בירושלים בבקשה שימצאו בשבילי מקום להוראת עברית או ערבית באיזה בית ספר באחת הערים או במושבות הגליל ויהודה. הסברתי להם את מצבי והיותי חבר באגודת המורים. כשעברו עלי כ-5 שבועות שאני יושב בבית חסר תנועה ומלא שעמום ודאגות, החלטתי לנסוע לירושלים להתראות עם אגודת המורים פנים אל פנים (ב-16 באוגוסט הגיע לירושלים). התנפלות הערבים בליל 23 לחודש אוגוסט 1929 אירעה בירושלים, הברון, צפת ומושבות אחדות ונמשכה ששה ימים, על ידי המון ערבי המוסת בעצת המופתי. הערבים עשו שמות ביהודים במקומות ההם בייחוד בחברון וצפת ולולא היהודים שעמדו לפניהם בגבורה נפלאה ויהדפו אותם פעמים רבות, כי אז עשו כלה. מני אז המהומות לא פסקו בירושלים...

בסוף חדש אב כששקטו המהומות בארץ ישראל באופן

אמי, מרים בן דור
לבית אלדאודי

"בכל יום שישי שרפו בית אחר" (מתוך "מכל ההתחלות")

"תמיד ירו בדרכים, אם זה על אוטובוס מגבעה או הר בלשהם. והרי חיפה בזמנים ההם הייתה מאוד פרודה. היישוב היהודי חולק בין שכונת הדר, שאף היא הייתה מחולקת בין העיר התחתית למורדות הר הכרמל. מסביב לעיר גרו בשכונות קטנות הרבה ערבים והם ירו מכל עבר בלי שום סיבה... הפרעות נפסקו עם תחילת מלחמת העולם השנייה. גרנו מתחת לוואדי רושמייה, בבית יפה שהיה שייך לערבי עשיר ונמצא על חלקה יפה. מולנו הייתה שכונה ערבית גדולה. יחסי השכנות היו טובים מאוד ואף עזרו לנו הרבה פעמים והסתירו אותנו מהפורעים. בדרך כלל הערבים הפורעים באו מעבר הירדן ומסוריה. זכור לי שכמה פעמים עזבנו את הבית עם התכולה ועלינו להדר. כאשר הייתי בת שמונה או תשע, גרנו ברחוב "השומר". מתחתינו הייתה שכונה יהודית, יפה מאוד. בערבית קראו לה: "ארד' אל יהוד", כלומר, אדמת היהודים. בשכונה התגוררו הרבה משפחות יהודיות והיו להם יחסים טובים עם הערבים.

תחת רגלי הפורעים או שהיו מתים מפחד רחמנא לצלן. נס גדול קרה להם. אני והילדים עברנו בערב היום לבי"ס ה"ריאלי" ונשארו בו עם יתר הנשים כשבועיים עד ששקטה העיר ונחזור לבית אחי. הנני מצפה לבואך בשלום.

אשתך רחל.

בקראי את מכתבה הודיתי לאל יתברך על הנסים שקרו לי ולמשפחתי והחלטתי לחזור תיכף הביתה באשר עכשיו אין הזמן מוכשר לדבר עם הסוכנות או עם אגודת המורים לבקש משרה בעדי" (אלדאודי, התועה בסבך החיים, 2001, עמ' 432-433).

אמי, מרים בן דור (לבית אלדאודי), "בכל יום שישי שרפו בית אחר"

מרים, אימי, נכדתו של ה"חכם באשי" ובתו של שלום אלדאודי, נולדה בחיפה ב-6 ביוני 1926. בזיכרונותיה היא מתארת את רקמת החיים המשותפת ליהודים וערבים וכיצד האלימות הגוברת שיבשה את החיים בעיר בשנות השלושים והארבעים של המאה ה-20. המשפחה גרה בארד' אל יהוד, מתחת לגשר וואדי רושמייה, בבית שהיה שייך לערבי. יחסי השכנות עם הערבים היו טובים מאוד ובין היתר זכור לה השוק שהיה באזור כיכר חמרא (כיכר פריז כיום). השכנים הערבים אף הצילו את חייהם כשפרצו מהומות. כמה פעמים נאלצו לעזוב את ביתם על תכולתו ולמצוא מחסה זמני אצל קרובים בהדר'עד שעזבו את ארד' אל-יהוד לגמרי (כנראה שב-1936) ועברו לגור ברחוב השומר, בדומה למשפחות אחרות שעזבו את השכונות המערבות. בין מראות הילדות, זכור לה כיצד צפתה מרחוב השומר על בתי היהודים שעלו באש בארד' אל-יהוד. כמו כן הייתה עדה לרצח מחלק הקרח ברחוב השומר (כנראה בשנת 1938). מחוץ ליחסים עם הערבים, יש בזיכרונותיה תיאור של היחסים עם הבריטים. כאשר החמיר המאבק בין הבריטים לבין המחתרות, לאחר מלחמת העולם השנייה, הקימו הבריטים עמדת בידוק בצומת המזרחית בכניסה לחיפה, שנקראה מאז בכינוי "צומת הצ'ק פוסט" (כיום צומת הקריות). הצעירות (בדרך לעבודה ב"אתא" ובמקומות אחרים באזור המפרץ), נהגו להחביא את הנשק על גופן וכך ניצלו את ה"ג'נטלמניות" של האנגלים, שחששו לפגוע בנשים.

יריות. שני אנשים ירו בו והוא נפל. הזדעזעתי, לא רק בגלל שיהודי מת, אלא גם כי לא יכולתי להבין מדוע הרגו אותו. באתי מיד הביתה ואמרתי: "אמא! אמא! תראי, תראי איך שהרגו בן אדם והוא לא עשה כלום!" אימא הרגיעה אותי. באותו רגע רצו אנשים ברחוב לכיוון היורים והם כמובן ברחו.

מהמרפסות אנשים צעקו למתנדבים ששמרו תמיד ברחוב: "למה אתם לא יורים בהם?! וזו נשמעה התשובה: "אין לנו כדורים!". רק אז נוכחתי לדעת עד כמה ההגנה שלנו הייתה מוסווית. ידעתי שהאנגלים לא אפשרו לנו להחזיק נשק אבל לא תיארתי שאפילו לאלו שהתנדבו כדי להגן עלינו, לא היה נשק. במילים פשוטות, היום היו אומרים לנו: "שיחקנו אותה". זה היה מקרה מאוד מזעזע. המלחמה [מלחמת העצמאות] תפסה אותנו בהפתעה אף על פי שידענו שנצטרך להילחם, אבל הסכנה הייתה גדולה מאוד"

(בן דור, מכל ההתחלות,

עמ' 12-13, 22-23)

סוף דבר - דור לדור יביע אומר

בעקבות פרסום הנס שאירע למשפחתי במאורעות 1929, בכתבה במקומון יישובי משגב, התקשרה אליי כרמלה נאמן מקיבוץ גשר הזיו והציעה שנפגש. כרמלה הייתה בת חמש כשפרצו המאורעות ולאחר שקראה את הסיפור ביקשה לספר על ילדותה ועל החיים המשותפים ליהודים וערבים בעיר התחתית בחיפה באותן שנים. ב־11 בנובמבר 2014 נפגשתי עם שלוש נשים מרשימות ומרתקות, שחצו מזמן את גיל התשעים: כרמלה נאמן (לבית רוסטובסקי), שרה אגמון (לבית כלפון) וציפורה כהן (לבית סוכובולסקי). זיכרון היה צלול לגמרי והעברית משובחת. בסיפורן הצטלבו קווים מזיכרונות משפחת אימי שתוארו לעיל. ציפורה, אחותה הבכורה של כרמלה, למדה ביחד עם אברהם כלפון בבית הספר ה"ריאלי". אברהם כלפון היה תלמידו של סבי ומכאן אני מסיק ששני בני הזוג היו תלמידיו. ציפורה (האשכנזיה) ואברהם (הספרדי) התאהבו. הצד האשכנזי התנגד לשידוך ולכן ציפורה נשלחה לביירות כדי שתלמד בבית ספר לאחיות. אברהם נסע בעקבותיה ואחר כך הם התחתנו בארץ. שרה אגמון, בתם, היא הבת הראשונה לנישואים בין אשכנזים לספרדים בחיפה. אברהם כלפון

כשהמצב המדיני בארץ היה משתנה, התחילו הערבים לשרוף את הבתים, לאחר שיושביהם ברחו. נהגנו לעלות על גגות הבתים ולצפות על הבתים העולים באש. זה היה "הבידור שלנו" בימי שישי. המצב הגיע לכך שאם ביום שישי כלשהו לא היו שורפים בית - היינו משועממים. לא הבנו מה קורה ולא ידענו שמדובר ברכוש של יהודים. היינו ילדים והמחזה הזה של בית עולה באש סיקרן אותנו מאוד ועמדנו והסתכלנו במשך שעות עד שהגיעו מכבי אש וכיבו את השריפה. בבית לא חינכו אותנו לשנוא את הערבים. אבא שלי חינך אותנו לאהוב את הערבים ואת המוסלמים. אבל תמיד נשאלה השאלה: למה? למה הם כאלה? למה הם עושים לנו את זה? כאשר חלפו ההתפרצויות, חזרנו לשחק עם ילדי השכנים הערבים. אפילו שרנו איתם שירים בגנות היהודים. אני זוכרת שפעם שרתי שיר שמילותיו היו: כמה טוב לתפוס יהודי ולהניח את ראשו בסיר עם שמן רותח. יום אחד הופיעה דודה שלי, אחות של אימי ואמרה לאימי: "את לא משגיחה על הבת שלך?!" היא עונה לה: "מה יש להשגיח עליה? היא משחקת עם ילדי השכנים". ואז היא אמרה: "כן, אבל את לא שומעת מה היא שרה?!" היא שרה על העם היהודי!". אימא, בתנועת יד רפויה, אמרה לה: "עזבי את השטויות האלה, הם רק ילדים, הם מבינים מה הם עושים? הם משחקים. זה שטויות". היום אני יכולה להבין את המשפט של אימא שלי. היא עד כדי כך לא הכניסה לנו שנאה ולא גערה בנו שאפילו מדבר כזה היא לא עשתה סיפור גדול. אולי היא קיוותה שיהיה טוב יום אחד, אינני יודעת. אבל לא היה אז מה שיש היום, וגם הם אינם מה שהיו בעבר."

"תמיד היו אירועים ביטחוניים שחלקם שמעתי וחלקם ראיתי. זכור לי מקרה אחד [כנראה בשנת 1938] שחזרתי מבית הספר ("אליאנס") לאכול צהריים בבית (כי למדנו יום שלם ואחר כך חזרנו לבית הספר). הגעתי הביתה ועד שאימא הכינה את האוכל יצאתי לרגע לכביש להסתכל, מתוך סקרנות של ילדה. ראיתי שבמרחק כמה מטרים, בסוף הכביש, עמדו כמה מבני הדודים שלי. מחלק הקרח הגיע אליהם. כאשר לקח את בלוק הקרח על גבו, כדי למסור אותו בבית, שמעתי

11. בן דור מרים, מכל ההתחלות, פרקי זכרונות (2011)
12. בן יעקב מיכל, עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ-ישראל במאה ה"ט, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית (2001)
13. גורן תמיר, חיפה הערבית בתש"ח, מכון בן גוריון, ת"א (2006)
14. הכרמלי (לולו) אליהו, עד עלות השחר, קרית ספר, ירושלים (1978)
15. הלפרין שרה, ד"ר א. בירם וביה"ס ה"ריאלי", ראובן מס, ירושלים (1970)
16. "המאורעות בחיפה", דבר, 4 בספטמבר 1929; "המאורעות בחיפה - המשך", דבר, 4 בספטמבר 1929
17. יזבכ מחמוד, "יהודים נשפטים בבית הדין המוסלמי של חיפה בשלהי השלטון העות'מאני: עיונים בהליכים משפטיים ומשמעויותיהם החברתיות", בתוך: דניאל גוטווין, מנחם מאוטנר (עורכים), משפט והיסטוריה, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים (1999) עמ' 147-164
18. יריב חנה, ארד' אליהו, ויקיפדיה
19. כהן דוד, שלשה בין רבים, מ. ניומן, ת"א (1972)
20. כהן הלל, תרפ"ט שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי, בתר, ירושלים (2005)
21. כיאל מחמוד, "ר' סלים אלדאודי, בן חכם באשי הגליל, כמתווך בין ספרות ההשכלה לבין התרבות הערבית-יהודית", בתוך: משוב יוסף: ספר היובל לכבוד יוסף טובי, המרכז לחקר התרבות היהודית בספרד ובארצות האסלאם, אוניברסיטת חיפה (2011) כרך 3, עמ' 198-217
22. כלפון אברהם, 'ביה"ס ה"ריאלי" בחיפה נחנך ב-1913, בניהולו של ד"ר בירם', קול חיפה, 11 ביולי 1980
23. כרמל אלכס, תולדות חיפה בימי התורכים, המכון האוניברסיטאי של חיפה (1969)
24. כרמל משה, מערכות צפון, מערכות, ת"א (1949)
25. לוי ניסים, נסומה מרחוב הפיג'מות (2009)
26. מלצר אפי (עורך), 90 וממשיכים, אפי מלצר בע"מ, בית הספר הראלי העברי בחיפה (2004)
27. סלוצקי יהודה, ספר תולדות ההגנה, כרך שני מהגנה למאבק, חלק ראשון, הספרייה הציונית/מערכות, ת"א (1973)
28. סלוצקי יהודה, ספר תולדות ההגנה, כרך שני מהגנה למאבק, חלק שלישי, הספרייה הציונית/מערכות, ת"א (1973)
29. סקלי יפה, "פרשה עלומה מפעילותו של הרב מבלוף אלדאודי, חכם באשי של עכו וחיפה: תעודה מוערת", קתדרה, 109, ספטמבר 2003, עמ' 139-160
30. שורר יעקב, לטייל בחיפה, משרד הביטחון (2003)
31. שטרן שמעון, "חיפה בתקופת המנדט", בתוך: אלי שילר (עורך), חיפה ואתריה, אריאל, 37-39, מארס 1985, עמ' 79-84

היה מזכיר העיר היהודי הראשון ואיש ציבור ידוע בחיפה. ציפורה כהן, שהייתה בת 9 כשפרצו המאורעות, סיפרה בחיזיונות רבה, בין היתר, על חוף הים בחיפה, לפני שיבשו חלק ממנו במסגרת הקמת הנמל החדש על ידי הבריטים. כרמלה נאמן למדה בגימנסיה "ביאליק" עם שמעון ("מוני") לולו, ממשפחת סבתי, שהחזיק בהדר חנות לממכר בדים הקיימת עד היום. קיבלתי ממנה בהשאלה את ספרו המרגש של ניסים לוי, נסומה מרחוב הפיג'מות (2009), המתאר את רחוב השומר, שאליו עברה משפחת אימי בשנות השלושים, בדומה למשפחות יהודיות אחרות, שנאלצו לעזוב את בתיהן בעיר התחתית עקב החרפת הסכסוך מ-1929 ואילך.

תודתי נתונה ליעקב שורר, על עצותיו החשובות והמחכימות

רשימת המקורות

1. אלדאודי סלים (שלום), התועה בסבך החיים, חיפה (1950). הקדמה: ישראל בן דור, עיור ועריכה: יפה סקלי, הוצאה עצמית, חיפה (2001)
2. בן ארצי יוסי, "ארד' אליהו", בתוך: אלי שילר (עורך), חיפה ואתריה, אריאל, 37-39, מארס 1985, עמ' 206-207
3. אשל צדוק, מערכות ה"הגנה" בחיפה, הגנה, ת"א (1998)
4. בן-אריה יהושע, "הנוף היישובי של ארץ-ישראל ערב ההתיישבות הציונית", בתוך: משה ליסק וגבריאל כהן, תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, התקופה העות'מאנית, חלק ראשון, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים/מוסד ביאליק, ירושלים (2000) עמ' 93-95
5. בן-אריצי יוסי, "המנזר הכרמליטי בחיפה במהלך המלחמה על פי יומנו של הנזיר פלורנציו", בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, יד יצחק בן צבי, ירושלים (1991)
6. בן דור ישראל, אי יהודי בים הערבי, אפי מלצר, ת"א (2012)
7. בן דור ישראל, "מנהיגם של יהודי הצפון", עת-מול, גיליון 221, פברואר 2012, עמ' 7-10
8. בן דור ישראל, "משפחת אלדאודי - בין בבל, ספרד, מרוקו וארץ-ישראל", שרשרת הדורות, כתב עת של העמותה הישראלית לחקר שורשי משפחה, כרך כ"ו, גיליון מס' 3, נובמבר 2012 עמ' 4-18
9. בן דור ישראל, "פרידה לולו מניל"י ומשפטו של חסן בק", חיפה, ביטאון העמותה לתולדות חיפה, גיליון 10, ספטמבר 2012, עמ' 15-19
10. בן דור ישראל, 'תרגום "אהבת ציון" לערבית לר' סלים (שלום) אלדאודי ז"ל בסוף המאה הקודמת', במערכה, ספט' 1981, גיליון 250, עמ' 26-27